

Живков и днешна България

(Интервю на Иво Беров от в-к *Седем* с Красен Станчев)*

- Иво Беров (И.Б.): Вероятно този въпрос ще ви се стори глуповат и излишен, но той не беше повдигнат от случаен човек, а от сегашния министър-председател на България. Колко Българии построи Тодор Живков. Какво беше наследството му от икономическа гледна точка. Какво значи едно правителство да построи една стотна от това, което Живков е построил.

- Красен Станчев (К.С.): 1/100 част от това е нула. Не съм сигурен обаче, че „Тодор Живков”, т.е. управлението на БКП и на този човек от 1956 до 1989 г., е създадо повече, отколкото е разрушило.

Разрушението от това време още тегне като гири върху дохода на гражданите и фирмите в България. Ето няколко примера от различни области на живота.

Държавният дълг от управлението на БКП ще бъде изчистен едва през 2013 г.

Пенсионната система е в криза от – ако не ме лъже паметта – от 1957 г., по демографски причини, породени донякъде от насилствената индустриализация.

Оттогава са и проблемите на държавната топлофикация, преорганизирана по съветски образец през 50-те години.

В началото на 60-те е одържавена поземлената рента на ТКЗС-тата, това създаде проблеми през 1992 г. и след това, до поне 1998 г., - проблеми с реституцията на земята, напояването, използването на машини в земеделието – накъсо: с капитала и ефективността на земеделието и проблеми с цената на земята за нейните собственици.

Пак тогава, по лично настояване на Живков, въпреки отрицателната на перспективността на предприятието е построен „Кремиковци” (по едно време преименувано на комбинат „Л.И. Брежнев”, не след дълго старото име бе върнато, поради смяна на климата в Москва) – предприятие, което почти никога не е работило на нормално изчислена печалба, което през 1994 г. изпи водата на софиянци, през 1996-1999 струваше на българските около 900 милиона днешни лева неизплатени стокови кредити (електричество, газ, горива и вода), през периода 1999-2003 бе проблем за около 12 хиляди работници – съкратени или принудени да напуснат, а през 2008-2009 за още 3-4 хиляди, за 18% от продажбите на НЕК, почти 25% от търговските превози на БДЖ и почти 90% от оборота на две дунавски пристанища.

През 1960-те бе „реформирано” и управлението на водните ресурси. Това е основната причина за проблемите с наводненията през 2004 и 2005 г.

През 1970-те започва строежа на магистрали, но през 1976 г. съответният партиен конгрес, пак по идея на Живков, спуска 25% план за икономии. Резултатът е, че експлоатационният срок е съкратен от 40 на 15 години, че строителството на някои отсечки на „Хемус” бе завършено през 2000 (докато 22 години хората харчеха по два литра гориво, търейки се няколко километра с колите и камионите си по деретата преди Ябланица), че тунелите не работеха не както трябва 25 години и че там и на други места строителството все още продължава.

Ако Борисов има предвид магистралите, по е точно да се каже, че от няколко години насам се пооправят зулумите на XI конгрес на БКП. Разбира се и тогава, и сега това става с чужди пари, и с нови зулуми.

Наскоро (т.е. след 2002 г.) се оказва, че най-големият проблем със строителното наследство на комунизма ще бъде АЕЦ Белене. По груба оценка преките разходи (т.е. без да се смятат пропуснатите ползи за други части на енергетиката и икономиката) по този проект ще са около 12

милиарда евро, около 1/3 от БВП за 2010 г. Въпреки това Симеон Втори, Станишев, Първанов и сега Борисов го пробутват в угода на няколко руски и български мушморока.

Това е само най-видимата част от достиженията на онова управление.

- И.Б.: Кой са основните неща, които обществото ни не узна за икономиката ни през социализма.

- К.С.: „Обществото”, независимо дали думата се употребява притежателното местоимение, нищо не знае; могат знаят нещо само отделните хора. Например аз и моето общество, моите близки, знаем, а аз дори разказвам, когато ме питат. Всичко вече м о ж е да се узнае. Това може направи всеки, който имат желание. Например книгите на Христо Христов,¹ който навремето работи в „Демокрация” и доскоро беше в „Дневник” и „Капитал”, са доста точна стопанска история на гордостта на г-н Борисов. Впрочем тази гордост той споделя с не съвсем прилична според него самия компания.

Но някои разрушения са толкова големи, че не могат да се обозрят без специално усилие. Ето, споменах „Кремиковци”, но това е само най-наскоро станалия видим проблем, породен от икономическо решение от 1966-67 г. Но същото е с авиокомпания „Балкан” (създадена, ако не ме лъже паметта през 1949 г. под името „ТАБСО – транспортно-авиационно българо-съветско обединение”) и нейното управление, както и това на „Булгартабак”, „Нефтохим” и цялата добивна промишленост – от медодобивния комбинат „Георги Дамянов” - гордостта на Вълко Червенков до „ГОРУБСО” (друга съветска абревиатура). Те престават да произвеждат загуби чак когато са приватизирани в края на 1990-те. Изключение прави само едно предприятие: КЦМ Пловдив („Димитър Благоев”), оставено на самоуправление от правителството на вашия съименник Любен Беров и днес между световните лидери в отрасъла си.

Но къде е бил проблемът? Аз го разбрах през 1990 г., след като с Иван Костов и Александър Томов прекарахме един ден, заедно с директора на КЦМ (който си е все тази длъжност, но вече като заслужил съсобственик), четейки счетоводните отчети на предприятието от 1980-те години. Оказа се, че обяснението е в „гениалната” идея на няколко шопа около Тодор Живков плюс Дойнов (списъкът е дълъг) да се натоварят мощностите на добивната промишленост, а печалбите да се прехвърлят за производство на електроника и компютри. Ето резултатите:

- a) Създадена е компютърна и електронна промишленост, най-вече в Плевен, но не само;
- b) Развиват се умения по разбиване на ембаргото на КОКОМ (кражба на софтуер и патенти), не много успешно като кражба, но забележително като умение за покриване счетоводни следи и пренасочване на печалби за финансиране на борбата с капитализма (в Никарагуа, Ангола и други „братски” страни) и в частни джобове;
- c) Обвързване със съветския и този на СИВ пазари за компютри и електроника, което пък води бърз упадък на цял един отрасъл през 1991 г. с 15 хиляди души работещи в него и загуба на конкурентни предимства през 1990-те (когато пък наново възникналата подобна промишленост – например - в Румъния е вече с 26 пъти по-голям обем продажби от българската);
- d) За да е „по-ефективно” прехвърлянето на ресурси, гениите вземат министерски решения, освобождаващи добивните предприятия от задължение да работят с пречиствателни съоръжения; тези решения, както и много други идиотщини в България, са напълно в рамките на закона, в частност на действия тогава закон за опазване на природната среда от замърсявания;
- e) Това пък води до увреждане на водите и почвите и до болести, които все още се чистят и лекуват, но никой не е направил проста сметка колко е струвало и ще струва всичко това.

Последиците от обвързването със СИВ и СССР, става дума за 80% от износа (при около 55% за Чехословакия, 35% за Румъния, 10% за Словения), са ужасяващи за стопанските развития през 1990-те: частният сектор успява да преориентира продажбите си към други пазари много по-късно от нова Европа, което обяснява (донякъде) и късното членство в ЕС. Не е такъв случаят, например, със Словения – от 1992 г., първата година на независимост, почти 60% от търговията ѝ е със сегашния ЕС.

Не е пресилено да се каже, че разходите по преориентирането на износа към ЕС и други части на света е следствие на политиката на „Тодор Живков”. Това е процес, който отнема седем-осем години, от 1990 до 1998 г. През този период гениалните достижения на стопанската политика от 70-те и 80-те години са изчезнали, предприятията в електрониката и софтуера започват от нулата, на зелено.

И пак, това е само видимата част от историята. Рожба на обвързването със СССР и неефективната енергетика. В нея технологичното обновление започва едва през 2003 и 2006 г., с инвестициите на Enel и AES (които засега имат и достоинството да намаляват енергийната зависимост от Русия). Но тези инвестиции са договорени през 1999-2001 г. Те са първите съвременни технологии в отрасъла от 1975 г. насам. И миналото, и това правителство обаче предпочитат да подкрепят най-неефективната и мръсна ТЕЦ – „Брикел”.

Само шепа хора знаят, че за целия период от 1944 до 1997 г. почти не е имало устойчив икономически растеж.

Според икономико-статистическата конвенция устойчив е всеки ръст на БВП за период от три и повече години. По времето на комунизма, такива периоди има два – в края на 1940 и началото на 1950-те, в края на 1960-те години, макар дългосрочният ефект да е фалшивата икономика, която описвам. (Между другото фалшива е всяка икономическа ситуация, в която мислиш, че печелиш, но после се оказва, че губиш.)

Интересно е, че тези сметки за стопанския растеж по времето на комунизма не са направени от български специалист – няма такъв, комуто това да е интересно. Оценката е на един полски колега, Гжегож Колодко, чиято дисертация по изпълнението на „петилетките”, пресметнато като нормални стопански показатели е меродавна по въпроса.

Колко струва обаче възприемането на България като бивша 16-та република на днешните поколения, това още никой не е смятал. Но затова пък се знае кой е виновен и защо.

И това пак е ролевия модел „Тодор Живков”, неговият интерес да остане на власт, с подкрепата на Хрущов, Брежнев и Горбачов. Тук вредността на управлението на Тодор Живков прераства в икономическа и политическа гротеска.

Иначе историята е много проста, фактите за нея дължим отново на Христо Христов. Към края на 50-те България фалира по плащанията си по дълга към две съветски банки. (Номинално те се водеха банки на СИВ, дълговите отношения с тях бяха изчистени през 2002-2003 г., по много интересен начин: дълго време мислехме, че те дължат на България пари, но се оказа, че е обратното.) За да плати дълговете, министър-председателят Тодор Живков не преговаря с кредитора, не търси стопанска ефективност (както впрочем преди 1956 г. правят полските и унгарските управници, а през 60-те чехословашките), а просто прехвърля златния резерв на БНБ в Москва, както се твърди – без да пита управителя на БНБ. Не е сигурно, че бъдещите плащания по подобни дългове ще са безпроблемни, затова Москва приема златото без признаци на въодушевление. Новата идея на Тодор Живков е да прехвърли и страната под управлението на КПСС, само и само да не го сменят. Слава на Бога, този демарш съвпада с Берлинската и Карибската кризи. Но последица от този ход са „Кремиковци”, „Нефтохим”, поддръжката на световната революция в Африка, Латинска Америка, Пластина и Египет.

Международната икономическа вредност на Тодор Живков придобива глобални измерения на два пъти - в края на 60-те и в края на 70-те години. Тогава с негово де факто вето в СИВ са отхвърлени два опита за реформи на комунистическите икономики: при планирането да се използват цените ресурсите на Лондонската стокова борса и като счетоводна единица в СИВ да се въведе щатския долар. Защо той постъпва така? Защото при тези реформи той самият би станал скоро излишен, заедно с всичките „Кремиковци“.

Малко хора знаят, че Живков прибягва до трика с 16-та република и по времето на Горбачов, на 23 август 1989 г. Тогава той обяснява на своя домакин, че България ще бъде много верен съюзник на СССР, не като Полша и ще направи „всичко“. На този ден се пада 50-годишнината на пакта Молотов-Рибентроп и по този повод през трите балтийски републики е организирана 600-километрова жива верига. Горбачов му отговаря саркастично: „другарю Живков, трябва да те изпратим в Прибалтика, да им поговорите“ и напуска срещата.

Изпитвам чувство на срам от подобни съвпадения през 1989 г. Например, по времето когато Дюла Хорн нарежда отваряше на австрийската граница за бежанците от ГДР, Тодор Живков изгони турците от България. Но както и да е... Важно е, че през 1990-те, нито Желю Желев, нито всички останали, които имахме самочувствието, че България прилича на страните от Вишеградската четворка, не можехме да убедим никого страната да бъде приета в този клуб. Една от причините е, че всички помнеха поведението на Тодор Живков.

- Л.Б.: Повечето хора са на мнение, че двадесетгодишната ни демокрация е неуспешна и несполучлива. Така ли е от икономическа гледна точка. Имаме ли все пак някакви успехи. Имахме ли времена на възход. Кои са те ?

- К.С.: Категорично не приемам, че тези 20 години са такива. Т.нар. „хора“ не си дават труда да се замислят или прочетат нещо разумно и съответно гласуват за управници хора, които приличат на тях. Една от особеностите на икономическото обяснение на света е, че в него няма чудеса и че то показва как решения взети преди много години създават фалшива икономика днес. Между другото така е и със неотдавнашната финансова криза – нейните корени са в години след войната, през 70-те и 90-те години на ХХ век. За България нещата са по-ясни.

Основните проблеми на днешния ден в икономиката са продукт на времето, за което ме питахте, и на това, че няма целенасочени усилия да се преодолее това наследство. Понякога е дори точно обратното, като опита за възстановяване на централното планиране по времето на Жан Виденов, назначаването на посланици от Първанов и вярата в полицейските методи на Борисов. Що се отнася до успехите, аз не мога да говоря в първо лице множествено число...

Но съм много горд с много неща. Например с това, че както можах помогнах за провеждането на най-добрата и дълбока реституция на частната собственост в близката история на нова Европа. Законът, който прокарах във ВНС за опазване на околната среда бе не само добър в международно сравнение, но и се оказа много полезен, действа почти без промени цели десет години. По общо признание на независими наблюдатели България има много добър закон за достъп до обществена информация (приет през 2000 г.) Въпреки подписа ми с особено мнение на няколко все още проблемни разпоредби на конституцията от 1991 г., тя се оказа по-добра не само от моите очаквания, но и от конституциите на Румъния, Албания, Сърбия, Македония и всичките пост-съветски страни. Благодарение на конституционната уредба и мъдростта Желев, Стоянов, Костов и Добрев Жан Виденов сдаде поста без насилие. По същия начин българските демократи преди това премахнаха вредното управление на Луканов, изместиха Младенов и преодоляха неприязънта на мнозинството към турците.

В икономиката... Инвестиционните пирамиди в България се сгромолясаха без кръв и сблъсъци. Налице е стабилна парична политика. След 10-годишна кампания надделя възгледа за плосък данък. Много са добри законите за ипотечните облигации или дружествата със специална инвестиционна цел, по-добри от аналози в западна Европа, бившия СССР и Северна Америка. Банките тук (и засега) са по-стабилни. Централната банка се държи много добре, в последно време дори по-добре от централните банки на много западни страни и САЩ, наистина благодарение на системата, въведена през 1997 г. Всичко това е следствие на здраво обществено мнение, което не позволява вече на четири правителства да правят много глупости.

В бизнеса приватизацията и инвестициите на зелено превърнаха много губещи преди предприятия и отрасли в печеливши. Вече споменах КЦМ... В Правец новото предприятие за електроника е едно от най-големите работодатели в страната с добър пазар, Челопеч е една от добрите златни мини в страната, бившият комбинат „Г. Дамянов” е сред най-добрите пет производителя на мед в света...

Периодът от 1998 до 2008 г. е периодът на най-дългия стопански растеж в историята на страната от 1878 г. насам. Ако през 1997 г. бедните в България бяха 36-37% от населението, през 2001 те вече бяха само 9% от населението, сега са 6-7%. Заплащането на час от 1998 г. досега, изчислено от инфлация, е нараснало 6-7 пъти. То не е тако ва, каквото е в Германия, но там нико га не са унищожавали частната собственост и след Хитлер не са ги управлявали хора с вредни идеи като тези на Тодор Живков и Жан Виденов.

Още една аналогия с Германия: на нея са й трябват около шест години, за да се възстанови от разрушенията на войната; на България се оказа, че й трябват повече от 20 години, за да преодолее наследството на Тодор Живков. И въпреки това на българските граждани и фирми принадлежи рекорд по достъп да външни спестявания, т.нар. чуждестранни инвестиции: през 2007 г. те са около 30 милиарда долара. Точкова са чуждестранните инвестиции в сто-милионна Бразилия през 2010 г.

- И.Б.: Покрай изборите и последните политически промени много се говори за жизненото равнище и много малко се говори за състоянието на икономиката /макар че двете неща са свързани./ В какво състояние се намира икономиката на България сега. Има ли застои, или вървим напред. Случи ли се това прочути излизане от кризата за което говори Симеон Дянков?

- К.С.: И жизненото равнище, и икономиката (измерителите са едни и същи) през 2010 г. са в по-добро състояние от 2009 г. Това се случва благодарение на международната конюнктура, известното поевтиняване на еврото, рационализирането на управлението на фирмите, излазането им на нови (често доларови) пазари и запазването на данъчната система и донякъде на фискалната дисциплина, благодарение на общественото мнение. Тези неща се случват въпреки политиката на правителството. Излизането от кризата не става и не може да става колективно, някои хора и фирми се справят добре, други не толкова добре или изобщо не се справят. Илюзията „ние” тук е средно-статистическа величина.

- И.Б.: От гледна точка на деловия живот има ли подобрене след падането на тройната коалиция от власт. Изпълнява ли, според вас, сегашното правителство своите обещания в областта на икономиката. Какво е изпълнено и какво не?

- К.С.: Между ноември 2008 г. и изборите правителството на Станишев развърза кесията с чуждите пари и колкото повече харчеше, толкова повече се свиваше икономиката. Това той направи, за да купи изборите, но ги загуби. (Между другото проблемите на НОИ са следствие на желанието на мнозинствата на Симеон и след това на Станишев да си напазаруват гласове за следващите избори. Сега това прави и Борисов) Реториката на Борисов, че построил или щял на

построи това или онова, а прехвърлянето на промените в пенсионното дело за след 2014 г. издава същите намерения, но парите вече ги няма. Т.е. това правителство трябва много да се старее, за да се окаже по-лошо от онова, и то непрекъснато се опитва. След като национализира, макар и частично – пак поради съпротива на общественото мнение - частни спестявания, не виждам да се обсъждат обещанията от преди изборите.

- И.Б.: Смятате ли, че сегашната власт има някакъв поглед /визия/ за икономическото ни развитие през следващите 3-4 години.

- К.С.: Правителството, което и да е то, не трябва да има визия за това какво да се развива. То не знае повече от гражданите и фирмите, обикновено знае по-малко. Това правителство не е изключение. Важно да има визия какво да не прави, например да не прави купон за чужда сметка, както то все се кани да прави по прищявка на министър председателя и профсъюзите (и други гласовити организации) правителството – независимо дали става дума за забременяване в епруветка, за вдигане минималната работна заплата или за строеж на „Белене” за сметка сегашни и бъдещи данъкоплатци.

- И.Б.: Десницата в България все настоява за реформи. Според вас прави ли сегашната власт нужните реформи в икономиката. Кои са те ?

- К.С.: Има една промяна, която ще е от полза за цялата икономика: парите и контрола да са на този, който плаща, той или тя да носи отговорност за тях, да има възможност за избор. Това ще рече, че парите за старост, здраве и образование трябва да са по индивидуални сметки и всеки сам да решава колко да инвестира в едното, другото или третото. Всички говорят за „реформа”, но възгледите се свеждат това да се вземе от един и да се даде на друг.

Струва ми се, че в тук е и коренът на жизнеността на комунистическите и социалистически идеи в България – в желанието да чопнеш от ближния с помощта на правителството, а после да се скриеш зад неговата политика, уж не носиш отговорност. Иначе на никой – включително на членовете на кабинета на о-н Борисов и на него самия - не му е приятно, да взимат точно неговата или нейната собственост.

Неикономическа реформа с добри икономически последици е премахването на „независимостта” на прокуратурата и включването и в изпълнителната власт.

- И.Б.: Според статистиката имаме увеличение на износа. Пише, че изнасяме необработени материали, но не се уточнява какви точно са те. Какво наистина изнасяме и признак ли е увеличеният износ за излизане от кризата.

- К.С.: Частично вече отговорих на този въпрос: икономиката (т.е. фирмите) излиза от кризата, най-вече поради конюнктурата. Ръстът на износа е също конюнктурен, но с добра перспектива. Това е износ от преди всичко добивната промишленост. Това е така, защото след като фалираха и бяха приватизирани, ниската стойност на активите и работна сила в тези предприятия се оказа добро сравнително предимство.

- И.Б.: Има спорове около причините за увеличението на хлебните цени. Какви са те, според вас?

К.С.: Не съм запознат в подробности със споровете, но причините са пазар и конюнктура, с влияние на такива фактори като политиката на Путин от миналата година и на таз годишните наводнения в Австралия.

- И.Б.: Отражават ли се върху българската икономика последните политически събития – скандалите със специалните разузнавателни средства и вота на доверие. Как се отразяват?

- К.С.: Мисля че да и то много зле, но не съвсем видимо.

Първо, по непряк начин. Самото подслушване е следствие на преразпределителната менталност на три правителства и липса на онази реформа, за която говорих - на липсата на контрол от страна кредитора на правителството, от данъкоплатеца и на много присвоявани от държавата житейски функции. Чисто технически, това изисква съсредоточаване на контрола, а това правителство си вярва, че може да го осъществи. Но отделяйки толкова средства – между 80 и 100 милиона лева – правителството създава конкуренция за изразходването им и стимули за търговия със записи. Контролът става невъзможен, над всеки подслушващ трябва да стои наблюдаващ и най-отгоре – един подслушващ всички подслушващи. Срещу него системката ще създаде противодействие, отново със записи и подслушване. Скоро всички ще разберат, ако това вече не е станало, че този маниер на работа на правителството е глупав и самоубийствен. И ще си направят изводи за реда в страната, управлението на закона и прочее.

Второ, пряко, през „Шенген” и други подобни договори, изискващи междудържавна размяна на информация. Посланиците на шенгенските страни разбират а) че става дума за контрабанда, т.е. границите на митническия съюз не се пазят или се пазят избиращелно и б) че става дума за изтичане на информация, т.е. че когато такава попадне в ръцете на българското правителство, не ще се знае къде ще отиде. Импиджът на България е безпардонно и относително задълго опетнен.

Отлагането на „Шенген” ще се отрази зле на туризма, в смисъл че ще задържа ниски цени, поради пропуснатата привлекателност на пазара. Ще се отрази зле и на качеството на миграцията към България, т.е. ще продължат да идват хора с ниска конвертируемост и готови да прекрочат закона, на път към обетована земя „Европа”. И накрая, придвижването на гражданите на България из Европа, включително на гурбетчиите, ще си остане подложено на ограничения, т.е. по-скъпо отколкото би било иначе, а някои страни няма да вдигнат забраната за работа пришълци от България още дълго време. А приносът на гурбетчиите към просперитета на България през миналата година бе по-съществен от преките чуждестранни инвестиции.

* Публикувано под други заглавия и с известни съкращения във вестника на 2 и 9 февруари 2011 г.

ⁱ Имат се предвид книгите на Христо Христов Тайните фалити за комунизма (Сиела, 2007) и Империята на задграничните дружества (Сиела, 2009). Изключително добра е написана от г-н Христов биография на Тодор Живков (Сиела, 2010), но г-н Борисов, изглежда, не я е чел или, асо я е чел, задочно спори с нея.